

Les Rites de Passage

Arnold van GENNEP

4. Nėštumas ir gimtuvės

Nėštumo ir gimtuvėjų apeigos paprastai sudaro visumą. Dažnai pirmieji atliekami ritualai atskiria nėščią moterį nuo visuomenės, nuo jos šeimos, o kartais net ir nuo kitų moterų. Juos lydi ritualai, susiję jau būtent su nėštumu, kuris yra pereinamasis periodas. Galiausiai ateina eilė gimtuvėjų ritualams, skirtiems vėl įjungti moterį į grupes, kurioms ji priklausė prieš tai, arba įtvirtinti jos, kaip motinos, naują padėtį visuomenėje, ypač jeigu ji pagimdė pirmą vaiką arba sūnų.

Iš visų minėtų įdėmaus tyrimo yra susilaukę atskyrimo ritualai nėštumo metu ir gimtuvėjų ritualai. Frazeris ir Crawley'is¹ ypač kreipė dėmesį į paprotį uždaryti moterį į specialią trobelę ar specialią patalpą namuose, taip pat į tabu, pirmiausia dietos, išlaidų bei seksualinius, taip pat į vadinamuosius apsilvymo ritualus, kuriais kitąsyk galima nuimti tabu arba sugrąžinti į visuomenę. Nėštumo pradžioje moterį priimta izoliuoti arba dėl to, kad ji laikoma nešvaria ir pavojinga, arba dėl to, kad pats nėštumas pastato ją į fiziologiškai bei socialiai nenormalią padėtį. Nėra tad nieko natūraliau, kaip elgtis su ja taip, tarsi ji būtų ligonė ar svetimšalė.

Nėštumo apeigoms, kaip ir gimtuvėjų, priklauso labai daug ritualų – simpatinių ir kontaktinių, tiesioginių ir netiesioginių, dinaminių ir animistinių, kurių tikslas – palengvinti gimdymą ir apsaugoti motiną bei kūdikį (o kartais ir tėvą, artimus giminaičius, visą šeimą ar net klaną) nuo piktųjų jėgų, tiek suasmenintų, tiek beasmenių. Šios apeigos buvo tirtos ne kartą,² be abejo, dėl to, kad jos tuo pat metu ir gausiausios, ir labiausiai krintančios į akis. Čia nėra reikalo į jas gilintis, ir paminėjau jas tik tam, kad būtų aišku, jog neketinu visų apeigų urmu priskirti pėrėjimo ritualų kategorijai. Dažnai sunku aiškiai atskirti, ar apeiga yra būtent pėrėjimo ritualas, ar apsauginis arba simpatinis (pavyzdžiui, kalbant apie apgamus).

Indijos todu nėštumo bei gimtuvėjų ritualų eilės tvarka štai kokia:³ 1) Vos tik moteris pastoja, jai draudžiama įžengti į gyvenvietes bei šventvietes.

2) Penktą mėnesį atliekamos apeigos, pavadintos „paliekam kaimą“. Nuo šiol moteris privalo gyventi specialioje trobelėje ir tampa ritualiai atskirta nuo visko, kas susiję su pieno produktų gamyba – todu socialinio gyvenimo šerdimi. 3) Ji kreipiasi į dvi dievybes, Pirną ir Piri. 4) Dviejose vietose nusidėgina abi rankas. 5) Apeiga paliekant trobelę: moteris išgeria švento pieno. 6) Ji sugrįžta gyventi į savo namus ligi septinto mėnesio. 7) Septintą mėnesį per „lanko ir strėlės apeigą“ nustatomas dar negimusio vaiko socialinis tėvas (todai praktikuoja poliandriją). 8) Moteris, atlikusi atitinkamus ritualus, grįžta namo. (Pastarosios dvi apeigos atliekamos tik laukiantis pirmojo vaiko arba jei moteris turi naują vyrą, arba jeigu ji nori, kad jos būsimas vaikas turėtų kitą tėvą nei ji anksčiau buvo pasirinkusi.) 9) Moteris savo namuose, kam nors prižiūrint, tačiau be kokių nors specialių apeigų, pagimdo. 10) Po dviejų ar trijų dienų motina su naujagimiu išeina gyventi į specialią trobelę, o ritualai, atliekami išeinant iš namų, paskui paliekant trobelę ir vėl sugrįžus namo, yra tie patys, kaip ir ankstesnėje kelionėje. 11) Kol gyvena trobelėje, moteris, jos vyras ir kūdikis yra sutepti nešvarumo, vadinamo „iččil“ (*ichchil*). 12) Atliekamos apeigos jiems apginti nuo piktos dvasios *keirt*. Išgėrę švento pieno, jie grįžta į įprastą gyvenimą.

Iš W. Rivero pateikto šių ritualų detalaus aprašymo akivaizdu, kad jų paskirtis aiškiai yra atskirti moterį nuo jos aplinkos, trisys laikyti ją gana ilgoje pereinamojoje būklėje ir galiausiai sugrąžinti į įprastą aplinką, tačiau palaipsniui (iš tabu trobelės pereinant namo, jai tenka pagyventi dviejuose tarpiniuose namuose).

Dėl kitų nėštumo atskyrimo detalių (vienuma, seksualiniai bei dietos draudimai, ekonominės veiklos nutraukimas ir kt.) nukreipsiu skaitytoją į Plosso veikalą,⁴ kuriame parodoma nėštumą esant aiškiai pereinamąjį periodą. Jis yra padalytas į tarpsnius, destis kuris mėnuo laikomas svarbiu – paprastai trečias, penktas, septintas, aštuntas ir devintas.⁵ Sugrįžimas į įprastą gyvenimą retai įvyksta iškart; paprastai

jis irgi atliekamas pakopomis, primenančiomis įvesdinimo pakopas. Taigi motinos pereinamasis laikotarpis nusitęsia ir po gimdymo, o jo ilgumas skirtingose tautose įvairuoja. Paskutinės jo pakopos yra persipynę su pirmuoju vaikystės pereinamuoju periodu, kurį aptarsime sekančiame skyriuje.

Tai iliustruoja du pranešimai iš Šiaurės Amerikos. Tarp Arizonos hopių (oraibi) vaiko gimimas moteriai yra šventas. Jame paprastai dalyvauja ir jos motina, o pati moteris lieka namie. Tačiau nei gimdyvės motinai, nei vyrui, nei vaikams, nei kam nors kitam nevalia dalyvauti pačiame gimdyje. Vaikui jau atsiradus, gimdyvės motina, jei reikia, sugrįžta padėti pašalinant placenta ir užrišti naujagimio bambagyslės. Tuomet gimdyvės motina sukrauna „placenta, kamšalus, smėlį iš po gimdyvės, o kartu ir šluotelę ant panaudoto pakloto ir nuneša į vieną iš ‘placentos kalvelių’ (*kiwuchochmo*), kurių aplink gyvenvietę yra keletas“.⁶

Dvidešimčiai dienų jaunoji motina paklūsta dietos tabu, o jei tai buvo jos pirmasis nėštumas, tai visą šį laikotarpį jai negalima išeiti iš namų ligi saulėleidžio, bet jeigu ji jau turi vaikų, tai gali taip padaryti jau po penkių dienų. Penktą, dešimtą ir penkioliktą dienomis atliekamas ritualinis bendras motinos ir naujagimio apiplovimas (atskirai galvos ir kūno), o dvidešimtą dieną šitaip apiplaunami visi drauge – gimdyvė, jos motina, vyras bei kiti giminaičiai. Tądien klando moteris suteikia vaikui vardą ir po to pristato jį saulei. Tuomet visa šeima ir moteris, dalyvavusios vaiką įvardijant, kelią puotą, į kurią senelė iš motinos pusės, o kartais net specialus šauklys, pakviečia visus kaimelio gyventojus. Nuo tos dienos motinos, vaiko, šeimos ir viso kaimelio gyvenimas teka įprasta vaga. Taigi seka yra tokia: 1) atskyrimas, 2) pereinamasis periodas su palaipsniui kliūčių pašalinimu ir 3) sugrįžimas prie įprasto gyvenimo. Maskuakių (*Muskwaki*, paprastai vadina mi „lapėmis“) apeigose reikšminga ir lyties grupė: nėščioji atskiriama nuo kitų moterų, o pagimdžiusi, specialiu ritualu vėl įtraukiama tarp jų. Tam tikra ypatinga moteris, svarbi ir kitose apeigose, atlieka tarpininko vaidmenį.⁷

Dažnas perėjimo ritualų maišymas su saugos ritualais labai gerai paaiškintų, kodėl pirmiesiems nebuvo teikiama ta reikšmė, kurios jie nusipelnė. Pavyzdžiui, dauguma bulgarų ritualų yra skirti moteriai, jos gimdai ir kūdikiui apsaugoti nuo pikto jėgų, užtikrinti jiems gerą sveikatą ir t.t. Tai galioja

visiems slavams ir daugeliui Europos tautų. Ir vis dėlto detalus šių apeigų aprašymas, pateiktas Strauszo,⁸ įgalina jose išskirti atskyrimo, perėjimo ir įjungimo ritualus. Manau, jog tai teisinga ir čia minėtiems ritualams, nors nesu tikras, kad maniškė klasifikacija tinka kiekvienam iš jų ir kad nebūsiu išleides iš akių dar kokio kito, irgi priskirtino perėjimo ritualams.

Nuo šv. Ignoto ligi Kalėdų būsimoji motina turi neplauti galvos, nevalyti savo drabužių ir nesukti plaukų sutemus; visą devintą mėnesį jai nevalia išeiti iš namų. Paskui jai visą savaitę negalima nusivilkti tų rūbų, kuriuos ji dėvėjo gimdydama. Ligi krikštynų nuolat žibinama ugnis, o lova yra apjuosta virve. Paskui keamos bandelės; vieną turi suvalgyti jaunoji motina, o likusiomis pasidalyti su giminaičiais, tačiau namuose neturi likti nė trupinėlio. Giminaičiai atneša dovanų ir kiekvienas spjauna ant motinos ir kūdikio (akivaizdus įjungimo ritualas). Jie ateina jos aplankyti per pirmą savaitę. Aštuntą dieną būna krikštynos. Penkioliktą dieną jaunoji motina kepa pyragus ir sukviečia kaimynus bei pažįstamas moteris jų valgyti. Visi atsineša miltų.

Keturiasdešimt dienų jaunajai motinai neleidžiama palikti namų arba kiemo ir turėti lytinių santykių su savo vyru. Keturiasdešimtą dieną ji pasiima tuos sidabrinus daiktus arba riešutus, kurie buvo pašventinti pirmąsyk vaiką maudant, ir kartu su vaiku, vyru ir savo motina (arba kita pagyvenusia moterimi, arba pribuvėja) eina į cerkvę, kur popas juos palaimina; grįžtant atgal, pribuvėja ir motina su kūdikiu pakeliui aplanko tris namus, kur jiems duodamos dovanos, o vaikas apibarstomas miltais. Kitą rytą visi giminės susirenka šaukti jaunosios mamos, o ši šventintu vandeniu apšlaksto visus kampus namuose ir kieme, kur ji išbuvo keturiasdešimt dienų. Po viso to kasdienis gyvenimas vėl teka įprasta vaga. Be įjungimo į šeimą ir lyties grupę, mes čia dar turime įjungimą į slavišką kaimynų bendruomenę – tam tikrą apibrėžtą bendruomenę, kuri pati verta atskiros monografijos.

Įjungimo pakopos dar akivaizdesnės tarp kotų iš Nilgirio kalvų. Moteris iškart po gimdymo išveda ma į labai tolimą specialią trobelę, kurioje išbūna trisdešimt dienų. Sekantį mėnesį ji praleidžia kitoje specialioje trobelėje, o trečią – dar kitoje. Po to ji kurį laiką praleidžia savo giminių namuose, o jos vyras tuo metu „apvalo“ šeimos namus šlakstydamas juos vandeniu ir mėšlu.⁹ Šio, daugiau mažiau griežto, atskyrimo ilgis skirtingose tautose svyruoja nuo dviejų ligi keturiasdešimt, penkiasdešimt arba, kaip

kad minėtuojų atveju, šimto dienų. Akivaizdu, kad fiziologinis atsistatymas po gimdymo nėra pagrindinė jo priežastis, veikiau mes čia turime *socialinį atsistatymą po gimdymo*, kaip kad esama socialinės tėvystės,¹⁰ kuri skiriasi nuo fizinės tėvystės, ir socialinės santuokos, kuri skiriasi nuo seksualinės jungties. Kaip matysime, dar esama ir socialinės lytinės brandos, kuri nesutampa su fizine lytine branda.

Mūsų visuomenėje šis *socialinis atsistatymas po gimdymo* daugiaž sutapo su fiziniu.¹¹ Tokia tendencija pažymėtina ir kitų išvardytų institucijų atvejais ir yra tiesiogiai susijusi su gamtos mokslų pažanga. Nagrinėjamoju atveju tokios apeigos vadinamos „gimdyvės įvesdinimu“ (pranc. *relevailles*, ang. *churching of women*) ir, nors jų pobūdis yra daugiau pasaulietiškas nei maginis-religinis, nesunku pastebėti, ką jos reiškė viduramžiais – būtent moters įjungimą į jos šeimą, lyties grupę ir visuomenę.¹²

Be to, visi perėjimo ritualai darosi sudėtingesni nenormaliais atvejais, ir ypač jei motina pagimdo dvynius. Kongo basokai tokią motiną uždaro atskiroje klėtelėje, kol dvyniai užauga, ir kalbėtis jai leidžiama tik su šeimos nariais; tik jos motina ir tėvas turi teisę į klėtelę įeiti; bet kuris prašalaitis, jon įžengęs, parduodamas į vergiją; ir gyventi moteris privalo visiškoje skaistybėje. Dvyniai laikomi atskirai nuo kitų vaikų, o visi jų naudojami indai bei kiti rykai yra tabu. Namas, kuriame jie gyvena, pažymimas dviem stulpais, įkaltais iš abiejų pusių durų, ant kurių užmetamas storas audinys. Slenkstis apkalamas baltai dažytais kuoliukais. Tai vis atskyrimo ritualai.

Pereinamasis periodas trunka, kol vaikams sukanka šešeri metai. Tuomet ateina laikas įjungimo ritualui: „Dvi moterys – žyniuonė ir motina – baltai išpieštais veidais bei kojomis visai dienai pastatomos prie namų durų. Šventė prasideda, kai jos iškilmingai pajuda gatve, viena lėtu ritmu mušdama būgną, kita dainuodama. Tuomet prasideda viso kaimelio šokiai, dainos ir puota, kurie trunka pernakt. Apeigoms pasibaigus, dvyniams jau leidžiama būti su kitais vaikais“.¹³ Ritualinis bendruomenei priklausantis teritorijos perėjimas, taip pat bendras valgymas priklauso gerai žinomam įjungimo tipui, kurio socialinė reikšmė aiški.

Savo dėmenimis nėštumo bei gimtųjų ritualai daugeliu atžvilgių yra analogiški aptartiesiems anksčiauose skyriuose ir aptarsimiems tolesniuose. Tai peržengimas per ką nors ar perėjimas skersai ko nors, bendros maldos bei aukojimai ir t.t. Pažymėtinas

tarpininkų vaidmuo. Čia, kaip ir kitose apeigose, jų užduotis – ne tik pašalinti nešvarumus ar pritraukti į save kerus, bet ir nutiesti savotišką tiltą, grandinę, arba ryšį, – trumpai tariant, palengvinti būklės pasikeitimą ir padėti išvengti socialinės suirutės, netikėto trūkio socialiniame bei asmeniniame gyvenime.

Pirmasis gimdymas socialiai yra ypač reikšmingas, ir tai skirtingose tautose kuo įvairiausiai pabrėžiama. Kartais, kaip kad tarp bontokų-igorotų Filipinuose bei kai kur kitur, merginai net neleidžiama tekėti, kol ji pagimdo vaiką ir taip įrodo esanti tinkama reprodukcijai. Tose tautose, kurios laiko santuoką išvis negalima, nepagimdžius vaiko, nėštumo bei gimtųjų ritualai atstoja paskutinį vestuvių apeigų veiksmą (kaip antai pas todus), o moters pereinamasis periodas trunka nuo sužadėtuvių ligi pirmojo vaiko gimimo. Tapusi motina, ji pakyla į aukštesnę dorovinę bei socialinę padėtį.¹⁴ pirma buvusi tik moteris, nuo šiol ji yra matrona; pirma buvusi tik vergė ar sugulovė, ji tampa lygi visoms laisvoms moterims ir teisėtoms žmonoms.

Daugelis poligamiškų tautų, tarp jų musulmonai, tokiais atvejais atlieka perėjimo ritualus, kuriais pažymi senojo statuso pasikeitimą į naująjį. Netgi tose tautose, kurių papročiai leidžia lengvai išsiskirti, skyrybos su moterimi, pagimdžiusia bent vieną ar daugiau vaikų, yra nebeįmanomos arba labai sudėtingos.¹⁵ Taigi nėštumo bei gimtųjų ritualai turi didžiulę asmeninę bei socialinę reikšmę; saugos ritualus ir ritualus, turinčius palengvinti gimdymą (dažnai atliekamus tėvo), taip pat ritualus, kuriais pasikeičiama vaidmenimis (kuvada ir pseudokuvada), reikia priskirti antrinių perėjimo ritualų kategorijai, nes jie užtikrina būsimiesiems motinai ir tėvui įsijungimą į išskirtinę, ypatingą, visų svarbiausią visuomenės dalį, sudarančią patį visuomenės branduolį.

Galiausiai noriu atkreipti dėmesį į vieną nepaprastą ritualinį įvykį pas ngenčius (*Ngente*), lušajų gentį Asame, kurie kiekvieną rudenį iškelia trijų dienų šventę visų tais metais gimusių vaikų garbei. Pirmąsias dvi dienas visi suaugusieji sėdi, valgo ir geria, o trečią dieną vyrai, persirengę moterimis arba pojais (kaimyninė gentis),¹⁶ eina iš namo į namą, šaukdami visas metų mamas, kurios duoda jiems šiek tiek išgerti ir smulkių dovanėlių, už kurias jie pašoka.¹⁷ Ši šventė tiksliai atitinka kasmetes mirusiųjų paminėjimo šventes ir yra įdomus atvejis, kai priauglis rituališkai atšvenčiamas ne tik atskiros šeimos, bet visos bendruomenės.

NUORODOS:

1. FRAZER. *The Golden Bough*, I, p. 326–327, II, p. 462; CRAWLEY. *The Mystic Rose*, p. 213, 414–416, 432; taip pat žr. toliau cituosimus puslapius iš: PLOSS, H. H. *Das Weib in Natur und Völkerkunde*. Leipzig: Theodor Grieben, (1899), 1905.
2. TYLOR. *Primitive Culture*, II, p. 305; HARTLAND. *The Legend of Perseus*, I, p. 147–181; HENRY, V. *La magie dans l'Inde antique*. Paris: Dujarrie, 1904, p. 138–144; SKEAT, W. W. *Malay Magic*. London: Macmillan, 1900, p. 320–352; DOUTÉ, E. *La société musulmane de Maghreb: Magie et religion dans l'Afrique du Nord*. Algiers: A. Jourdin, 1919, p. 233; SÉBILLOT, P. *Le paganisme contemporain chez les peuples celto-latins*. Paris: O Doin, 1908, p. 16–33; РЕДЬКО, А. Нечистая сила в судьбах женщины-матери. Iš: *Этнографическое обозрение*, 1899, I–II, p. 54–131; daug savo surinktų faktų, ypač iš Rusijos, Sibiro bei Kaukazo, jis yra pateikęs ir savo straipsnyje: RIÉDJKO, A. L'action des puissances impures de la vie de la femme-mère. Iš: *Revue de l'histoire des religions*, XLII, 1900, p. 453–464.
3. RIVERS, W. H. R. *The Todas*. London: Macmillan, 1906, p. 313–333.
4. PLOSS. *Das Weib in Natur und Völkerkunde*, I, p. 843–846, 858–877. Taip pat žr. mano *Tabou et totémisme à Madagascar*, p. 20, 165–168, 343. Atskyrimo, perėjimo ir įjungimo ritualai Madagaskare apibrėžti labai aiškiai; hová (antainerinų kasta) nėščią moterį netgi laiko *mirusia*, o po gimdymo ji sveikinama *prisikėlusi* (ten pat, p. 165); dėl to dar žr. šios knygos 9-ą sk.
5. Plg. kitus ritualų aprašymus tarp Pendžabo hindų bei musulmonų, pateiktus H. A. Rose'o (Hindu Pregnancy Observances in the Punjab ir Muhammadan Pregnancy Observations in the Punjab. Iš: *Journal of the Royal Anthropological Institute*, XXXV, 1905, p. 271–282).
6. VOTH, H. R. *Oraibi Natal Customs and Ceremonies* (The Stanley McCormick Hopi Expedition, Field Columbian Museum, Chicago, Publication 97, Anthropology Series, VI, Nr. 2). Chicago, 1905, p. 48.
7. OWEN, M. *Folk-lore of the Musquakie Indians of North America* (Publications of the Folk-lore Society, LI). London, 1904, p. 63–65. Geri gimdymo ritualų Pietų Afrikoje aprašymai, tarp kitų, yra: JUNOD, H. A. *Les Ba-Ronga*. Neufchâtel: F. A. Hager, 1898, p. 15–19 ir IRLE, J. *Die Herero*. Gütersloh, 1906, p. 93–99.
8. STRAUSZ, A. *Die Bulgaren: Ethnographische Studien*. Leipzig: T. Grieben, 1898, p. 291–300.
9. PLOSS. *Das Weib in Natur und Völkerkunde*, II, p. 403; kitų detalių žr. ten pat, p. 414–418.
10. GENNEP, A., van. *Myths et légendes d'Australie*, p. lxiii; THOMAS, N. W. *Kinship Organizations and Group Marriage in Australia*. Cambridge: Cambridge University Press, 1906, p. 6–8; RIVERS, *The Todas*, p. 547.
11. Fiziologinio atsistatymo po gimdymo ritualą žr.: ROSE, Hindu Pregnancy Observations, p. 271.
12. Plossas (*Das Weib in Natur und Völkerkunde*, II, p. 402–435) aprašo draudimo įeiti į kambarį ir kt. ženklus, kurie yra tos pat prigimties kaip ir aukščiau minėtieji tabu.
13. Žr. CHAILLU, P. B., du. *Journey to Ashango Land*. New York: D. Appleton co., 1867, p. 274.
14. Daugelyje tautų tas pat galioja ir tėvui ir pabrėžiama, tarkime, technonimiškai: jis netenka savo vardo ir tampa vadinamas „tokio ir tokio tėvu“. Vardo pakeitimas yra vienas iš krikšto, iniciacijos, vestuvių bei karūnavimo ritualų, užtat technonimija irgi gali būti laikoma perėjimo ritualu – įvedimu į naują grupę. Apie technonimiją, tarp kitų, žr.: CRAWLEY, *The Mystic Rose*, p. 428–435; MERKER, M. *Die Masai: Ethnographische Monographie eines ostafrikanischen semiten Volkes*. Berlin: Reimer, 1904, p. 59; WEBSTER, H. *Primitive Secret Societies: A Study in Early Politics and Religion*. New York: Macmillan, 1908, p. 90. Šie tyrinėtojai neišvelgia ryšio tarp technonimijos ir kitų aukščiau minėtų veiksnių, ryšio, kurį taip aiškiai pabrėžia Kongo bembai, pavyzdžiui: „Kol negimė pirmas vaikas, žmona niekuomet nevadina savo vyro vardu; ji vadina jį tik *bwana* 'šeimininku' arba *mwenzangu* 'bendru'. Kai tik tėvas pripažįsta savo palikuonį, žmona savo vyrą ima vadinti vaiko vardu, prieš jį pridurdama žodelį *si-* '(tokio ir tokio) tėvas', o ji pati irgi tampa vadinama savo vaiko vardu, tik priduriant *na-* '(tokio ir tokio) motina'“ (DELHAISE, Ch. *Ethnographie congolaise chez les Wabemba*. Iš: *Bulletin de la Société Belge de Géographie*. Brussels: Type-Ethnographie General, 1908, p. 189–190).
15. [Pateikiami duomenys negalioja visoms tautoms. Ryškiausias išimtis aptinkamos ten, kur laikomasi matrilinijinės arba bilateralinės giminystės sistemos. – Vertėjos į anglų kalbą Monikos B. Vizedom past., toliau M. V.]
16. [Pojai savo kultūra labai primena činus ir, ko gero, yra činų imigrantų palikuonys (žr. van Gennepo toliau nurodomą šaltinį). – M. V.]
17. Drake-Brockmannas, cituojamas knygoje: Shake-spear, M. *Typical Tribes and Castes... (of the Mongoloid Tract Lusheis)*. Iš: *Census of India, Ethnographical Appendixes*. Calcutta, 1903, Appendix IV, p. 228.

Versta iš: GENNEP, Arnold van. *The Rites of Passage*. The University of Chicago Press, 1960, p. 41–49:
4. Pregnancy and Childbirth.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS